

UDK: 371.3:371.13

INKLYUZIV TA'LIMNING HOZIRGI SHAROITDAGI IMKONIYATLARI

Avazova Ozoda Ashurali qizi

Surxondaryo viloyati Denov tumani 74-maktab boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1028-1560>

Tel: +998 50 726 10 69

Email: avazova.ozodaxon@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta'limning bugungi kundagi imkoniyatlari, uning huquqiy asoslari, pedagogik mexanizmlari va amaliy qo'llanish yo'llari tahlil qilinadi. Muallif boshlang'ich sinf o'qituvchisi sifatidagi tajribasiga tayanib, inklyuziv muhit nafaqat o'zgacha ehtiyojli bolalar, balki sinfdagi barcha o'quvchilar uchun foydali ekanini asoslaydi. Shuningdek, o'qituvchi tayyorgarligi, raqamli va yordamchi texnologiyalar hamda oila bilan hamkorlikning o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, o'zgacha ehtiyojli bolalar, boshlang'ich ta'lim, differensiatsiyalangan o'qitish, yordamchi texnologiyalar, oila bilan hamkorlik.

Kirish

Har bir bola o'z yoshidagi tengdoshlari bilan bir xonada o'qish, o'ynash va do'st orttirish huquqiga ega. Bu gap eshitishga oddiy tuyulsa-da, amalda uzoq yillar davomida ko'plab bolalar uchun orzu bo'lib qolgan. Ularning ancha qismi maxsus muassasalarda o'qigan, oiladan va mahalladan ajralib qolgan. Bugun esa dunyo, shu jumladan O'zbekiston

ham, boshqacha yo'ldan bormoqda: bolani tizimga moslashtirish emas, tizimni bolaga moslashtirish g'oyasi ustuvor bo'ldi.

Inklyuziv ta'lim aynan shu g'oyaga asoslanadi. YUNESKOning 1994-yildagi Salamanka bayonoti inklyuziv yondashuvni xalqaro miqyosda mustahkamlagan birinchi hujjatlardan biri bo'lib, unda oddiy maktablar har xil ehtiyojli bolalarni qabul qilishi kerakligi qayd etilgan.¹ Oradan o'tgan o'ttiz yildan ortiq vaqt ichida bu qarash nazariy tushunchadan amaliy zaruratga aylandi.

Maqolaning maqsadi inklyuziv ta'limning hozirgi sharoitda qanday imkoniyatlarni ochayotganini ko'rsatish va ularni boshlang'ich maktab amaliyotida qo'llash yo'llarini tahlil qilishdan iborat. Muallif ushbu mavzuga maktabda har kuni bolalar bilan ishlayotgan o'qituvchi nuqtayi nazaridan yondashadi.

Asosiy qism

1. Huquqiy asos: imkoniyat qog'ozda emas, qonunda mustahkamlangan

Birinchi imkoniyat huquqiy muhitning o'zgarishidir. O'zbekiston BMTning Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Konventsiyasini ratifikatsiya qilib, o'z zimmasiga muhim majburiyat oldi: Konventsiyaning 24-moddasi davlatlardan inklyuziv ta'lim tizimini ta'minlashni talab qiladi.² Mamlakat ichida esa 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun ta'lim olishda teng imkoniyatlar tamoyilini va inklyuziv ta'limni qonun darajasida mustahkamladi.³

Bu o'zgarishning amaliy ahamiyati katta. Ilgari ota-ona farzandini oddiy maktabga olib kelganda ko'pincha «bizda sharoit yo'q» degan javobga duch kelardi. Endi esa bunday rad javobi huquqiy jihatdan o'z o'rnini yo'qotmoqda. Albatta, qonunning mavjudligi hali

¹ UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Salamanca, 1994.

² BMT. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Konventsiya, 24-modda. Nyu-York, 2006.

³ O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637.

hamma narsa hal bo'ldi degani emas, ammo u ota-ona va o'qituvchi uchun tayanch nuqtasidir.

2. Pedagogik imkoniyat: bitta sinf, ko'p xil o'rganish yo'li

Inklyuziv sinfnings eng kuchli tomoni shundaki, u o'qituvchini har bir bolaga alohida qarashga undaydi. Bu esa faqat o'zgacha ehtiyojli bolalarga emas, barcha o'quvchilarga yaxshi ta'sir qiladi. Birinchi sinfda bir xil yoshdagi o'ttizta bola o'qiydi, lekin ular bir xil tezlikda o'qishni o'rganmaydi. Kimdir tez o'qiydi-yu, yozishda qiynaladi, kimdir ko'rib yaxshi tushunadi, kimdir eshitib. Inklyuziv yondashuv bu tabiiy farqlarni muammo deb emas, ish materiali deb biladi.

Bu borada differensiatsiyalangan o'qitish va ta'limni universal loyihalash (Universal Design for Learning) g'oyalari alohida ahamiyatga ega. UDL tamoyillariga ko'ra, dars materiali bir necha shaklda taqdim etilishi, o'quvchi bilimini turlicha ko'rsata olishi va qiziqishini oshirishning bir nechta yo'li bo'lishi kerak.⁴ Misol uchun, matematikadan qo'shish mavzusini o'rgatayotganda bir guruh bolalar sanoq cho'plari bilan, boshqalari rasmlar bilan, uchinchilari og'zaki masala yechib ishlashi mumkin. Natija bir xil, yo'l esa har xil.

L. S. Vygotskiyning «yaqin taraqqiyot zonasi» haqidagi qarashi ham inklyuziv ta'lim uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Uning fikricha, bola o'zidan kuchliroq tengdosh yoki kattaning yordamida bir o'zi qila olmaydigan ishni uddalaydi va shu orqali rivojlanadi.⁵ Aralash sinfda bu jarayon tabiiy ravishda yuz beradi: bolalar bir-biridan o'rganadi, bir-biriga yordam beradi.

3. Ijtimoiy imkoniyat: bir-birini qabul qilishni o'rganish

Inklyuziv ta'limning kam e'tibor beriladigan, ammo juda muhim natijasi ijtimoiy muhitning o'zgarishidir. Maxsus ehtiyojli bola bilan bir partada o'tirib o'sgan bolalar

⁴ CAST. Universal Design for Learning Guidelines version 2.2. Massachusetts, 2018.

⁵ Vygotskiy L. S. Osnovy defektologii. Moskva: Pedagogika, 1983.

kelajakda odamlardagi farqlarga xotirjam munosabatda bo'ladi. Ularda mehr, sabr va hamkorlik kabi fazilatlar darslikdagi gap sifatida emas, kundalik tajriba sifatida shakllanadi.

Amaliyotda bu quyidagicha ko'rinadi. Sinfda eshitishida muammosi bor o'quvchi bo'lsa, boshqa bolalar uning yuziga qarab, sekinroq va aniqroq gapirishni o'rganadi. Nutqida kamchilik bor bola javob berganda sinfdoshlari sabr bilan kutadi. Bunday vaziyatlar o'qituvchi tomonidan to'g'ri boshqarilsa, bolalar o'rtasida bullingga o'rin qolmaydi. Aksincha, jamoaviy ruh kuchayadi.

4. Texnologik imkoniyat: yangi vositalar, yangi yo'llar

Hozirgi sharoitning yana bir ustunligi raqamli va yordamchi texnologiyalarning keng tarqalganidir. Planshet, ovozli o'qish dasturlari, matnni nutqqa va nutqni matnga aylantiruvchi ilovalar, rasmlı kartochkalar va interaktiv doskalar ilgari mumkin bo'lmagan ishlarni qila boshladi. Ko'zi ojiz bola uchun ovozli kitob, nutqida muammosi bor bola uchun tasvirli muloqot ilovalari, diqqat jamlashda qiynaladigan bola uchun qisqa va rangli topshiriqlar ayni shu texnologiyalar hisobiga ta'lim jarayonidan chetda qolmaydi.

Biroq bu o'rinda bir muhim fikrni aytib o'tish kerak. Texnologiya o'qituvchining o'rnini bosmaydi, u faqat uning qo'lidagi vositadir. Eng zamonaviy planshet ham bolaga ishonch bilan qaraydigan, uning har bir kichik yutug'idan quvonadigan o'qituvchi o'rnini bosa olmaydi.

5. Oila va mahalla bilan hamkorlik

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati maktab devorlari bilan cheklanmaydi. Ota-ona o'z farzandini hammadan yaxshi biladi: nimadan qo'rqishini, nimaga qiziqishini, qachon charchashini. O'qituvchi bu bilimdan foydalanmasa, katta imkoniyatni boy beradi. Shuning uchun ota-onalar bilan muntazam suhbat, individual rivojlanish rejasini birgalikda tuzish va uyda bajariladigan oddiy mashqlar bo'yicha maslahat berish katta samara beradi.

Mahalla institutining roli ham alohida. O'zbekistonda mahalla har doim ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos shakli bo'lib kelgan. Mahalla faollari, ijtimoiy xodimlar

va maktab hamkorligi o'zgacha ehtiyojli bolaning jamiyatga qo'shilishini ancha osonlashtiradi.

6. Mavjud muammolar va ularni yengish yo'llari

Imkoniyatlar haqida gapirar ekanmiz, to'siqlarni ham yashirmaslik kerak. Birinchidan, ko'plab o'qituvchilar inklyuziv sinfda ishlashga yetarlicha tayyor emas. Ular nazariy bilimga ega bo'lsa-da, aniq vaziyatda nima qilishni bilmay qoladi. Ikkinchidan, sinflardagi o'quvchilar soni ko'p bo'lib, har biriga alohida e'tibor berish qiyin. Uchinchidan, ba'zi maktablarda binoning moslashtirilmagani, yordamchi vositalarning yetishmasligi seziladi. To'rtinchidan, jamiyatda hamon «bu bola oddiy maktabda qiynaladi» degan stereotip saqlanib qolmoqda.

Bu muammolarni yengish uchun bir necha yo'nalishda ish olib borish zarur: o'qituvchilar uchun amaliyotga yo'naltirilgan malaka oshirish kurslari tashkil etish; sinfda yordamchi o'qituvchi yoki psixolog xizmatini yo'lga qo'yish; muassasalarni bosqichma-bosqich to'siqsiz muhitga aylantirish; ota-onalar va jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini kuchaytirish. Bunda xalqaro tajribadan, xususan, Booth va Ainscow tomonidan ishlab chiqilgan maktabning inklyuzivlik darajasini baholash ko'rsatkichlaridan foydalanish ham foydali bo'lishi mumkin.⁶

Xulosa

Inklyuziv ta'limning hozirgi sharoitdagi imkoniyatlari keng va ko'p qirrali. Huquqiy jihatdan u qonunlar bilan mustahkamlangan, pedagogik jihatdan har bir bolaga individual yondashish imkonini beradi, ijtimoiy jihatdan o'zaro hurmat va hamjihatlikni shakllantiradi, texnologik jihatdan esa avval yopiq bo'lgan eshiklarni ochmoqda. Shu bilan birga, bu imkoniyatlar o'z-o'zidan ro'yobga chiqmaydi. Buning uchun tayyor o'qituvchi, qo'llab-quvvatlovchi oila, mos muhit va eng muhimi, har bir bolaning qobiliyatiga ishonadigan jamiyat kerak.

⁶ Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: CSIE, 2002.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi sifatida shuni ishonch bilan aytish mumkinki, inklyuziv sinfda o'qigan bola ham, uning sinfdoshlari ham yutadi. Chunki bunday sinfda faqat bilim emas, insoniylik ham o'rgatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Salamanca, 1994.
2. BMT. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Konventsia, 24-modda. Nyu-York, 2006.
3. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637.
4. CAST. Universal Design for Learning Guidelines version 2.2. Massachusetts, 2018.
5. Vygotskiy L. S. Osnovy defektologii. Moskva: Pedagogika, 1983.
6. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: CSIE, 2002.